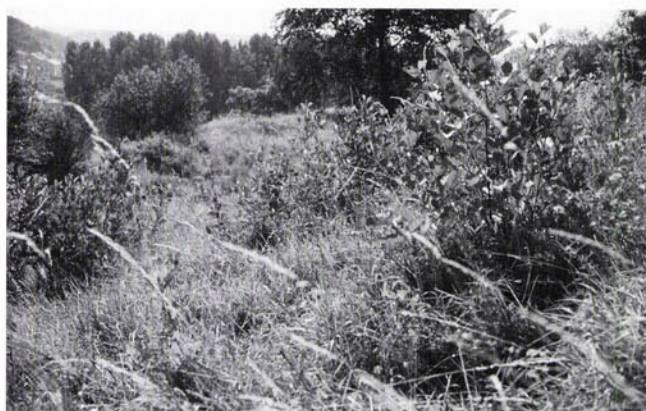

FIGUUR 5
Een van de hellingen slaat dicht met Zwarte els (Heyoul, 1995).

FIGUUR 6
Thero-Airion begroeiing op de Thier de Lanaye (1996).

waar, blijkt nu, de schapen ook geen voorkeur voor hebben.

Al die verscheidenheid, al die variatie, voor een deel tot stand gekomen door een grote variatie in beheer, heeft ons in elk geval geen reden gegeven om te geloven in een eenvoudige manier van beheren. Van de ongeveer 75 ha kalkgrasland op de Sint-Pietersberg zelf die nu als natuureservaat beheerd worden, wordt het grootste gedeelte begraaasd door Mergellandschappen vergezeld van enkele geiten. Enkele percelen worden gemaaid, op een plaats staan koeien, op een andere een paar paarden. Er wordt onregelmatig gebrand, maar daar kunnen we niets tegen in brengen, het blijkt een cultureel gegeven te zijn. Tenslotte zijn er nog altijd plaatsen waar hoofdzakelijk niets gedaan wordt. Behalve in de laatste twee gevallen (branden en niets doen) zijn er steeds keuzes gemaakt en dat is niet altijd evident. Beslissingen op dat vlak zijn enkel gemakkelijk als het echt vijf voor twaalf

is en er dringend iets moet gebeuren, omdat anders het grasland onherroepelijk dicht-slaat. Dan moet er gekapt worden, of er verder nog gemaaid of begraasd wordt maakt op zo'n moment weinig uit. De moeilijke keuzes komen later, als de factor 'redden' niet meer zo dwingend is. Op de Belgische Berg hebben we gekozen voor een beheer met open ogen: doen wat we denken dat goed is en dan heel goed kijken wat er gebeurt en telkens opnieuw keuzes maken. Niet zozeer een willen tergerken naar een niet meer bestaande toestand, maar eerder kijken naar en inspelen op wat de Sint-Pietersberg nog voor ons in petto heeft. En bijstellen als de mogelijkheden en/of de inzichten veranderen. In Visé wil men nu gaan experimenteren met een rondtrekkende kudde die niet enkel de eigenlijke hellingen zou begrazen, maar ook het vlakke deel aan de voet van de Thier de Lanaye, dat Staatsnatuureservaat is. Diezelfde kudde zou dan ook naar Heyoul kunnen trekken.

Vanuit deze optiek is het niet onmogelijk dat er ooit gekozen wordt voor een samenwerking over de grenzen heen. De jarenlange ervaring in het omgaan met de rijkdommen van de Belgische Sint-Pietersberg hebben ons voorzichtigheid geleerd en respect voor de berg. Er is een gevoel van 'verering' dat we ook delen met een van de oudere Sint-Pietersbergkenners (zie de aanhef van dit artikel). En samenwerken lijkt ons alleen mogelijk met mensen die diezelfde verering koesteren.

LITERATUUR

- BORY DE SAINT-VINCENT, G., 1821. Voyage souterrain ou description du Plateau de Saint-Pierre de Maestricht et de ses vastes cryptes. Impr. Ponthieu, Paris.
MARÉCHAL, A., 1941. La Montagne Saint-Pierre. Ilôt biologique de plantes remarquables et rares. *Lejeunia* V, 3: 37-57
SCHAMINÉE, J.H.J. & A.C. ZUIDHOFF, 1995. Het *Gallio-Trifolietum*. Een miskende associatie uit het Mergelland. *Natuurhist. Maandbl.* 84:90-96

EVOLUTIE VAN HET LANDBOUWKUNDIG GEBRUIK VAN KALKHELLINGEN IN DE VALLEI VAN DE SEINE (HAUTE-NORMANDIE, FRANKRIJK)

Thierry Dutoit, Université de Provence, UPRES A/CNRS 6034 IMEP, case 421 bis, F.S.T. Saint-Jérôme, F-13397 Marseille Cedex 20, Frankrijk

Martine Lejeune, Andreas Vesaliuslaan 8, B-3500 Hasselt, België

Er is een groot aantal gelijkenissen in de landbouwgeschiedenis van de kalkhellingen van Haute-Normandie en die van Zuid-Limburg. Deze verklaren gedeeltelijk het gebruik van Mergellandschappen voor bijna identieke natuurbehoudsdoeleinden in twee gebieden, zo'n 500 km van elkaar verwijderd (DUTOIT et al., 1997).

DE MIDDELEEUWEN

Voor de Oudste en Oude tijden beschikken we slechts over weinig informatie die toelaat een analyse te maken van de verschillende gebruiksvormen van de kalkhellingen in de Seinevallei. In de Middeleeuwen waren de

FIGUUR 1
Herder met schaapskudde
op de hellingen bij St.-
Pierre-du-Vauvray in het
begin van de 20^e eeuw
(Coll. T. Dutoit).

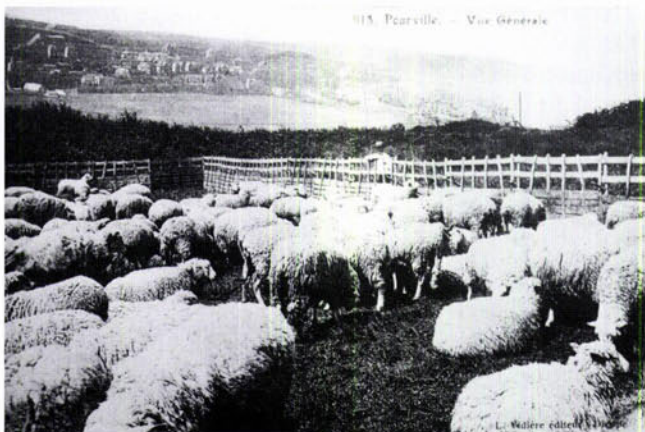
meeste kalkgraslanden in gebruik als gemeene gronden. Ze werden beschouwd als woeste gronden waar arbeiders en arme mensen, voor wie een koe hun enige fortuin betekende, hun kudden lieten grazen (BEAUREPAIRE, 1865).

De meest barre delen van de kalkhellingen, plaatselijk "larris" genoemd, waren het domein van de schapen (figuur 1), want men dacht dat "de adem en de tanden van schapen de aarde doen sterven" (brief van Mondran, 15 maart 1764. Arch. Eure). Andere geschriften getuigen eveneens van de eeuwenoude praktijk van schapenbegrazing op de droge kalkhellingen: "Deze gemeente bezit vrij uitgestrekte 'larris', die elders gewoonlijk weidegrond of heide genoemd wordt; het gaat om hellingen die nooit ontgonnen of bewerkt zijn geweest en waarop spontaan een zeer korte grasmat tot ontwikkeling komt die niet kan geoogst worden. Men kan er enkel profijt uit halen door het te laten afgrazen door schapen, voor wie het een uitstekende voedselbron is (Verhandeling uit 1774 over de gemeente Saint-Germain-sur-Bresle, over het gebruik van de 'larris' als gemeenschappelijke weilanden voor de dieren van de gemeente. Arch. Seine-Maritime).

De dieren gingen iedere dag drinken aan de Seine, wat telkens een verplaatsing betekende. Het gebeurde regelmatig dat er ook een paar geiten bij de kudde waren, niet enkel om deze te leiden, maar ook om struikgewas en taaie kruiden te eten en zo het goede voorbeeld te geven aan de schapen (BEAUREPAIRE, 1865). Als de begrazingsdruk niet volstond om de vegetatie in toom te houden, stak de herder in het begin van de lente loopvuurtjes aan om het grasland te verjongen en te zorgen voor jonge, malse scheuten (DELISLE, 1851). Behalve voor de productie van vlees en wol werden de schapen ook gehouden voor hun mest. 's Nachts werden ze geparkeerd in mobiele kralen, gemaakt uit houtvlechtwerk, die elke dag verplaatst werden (figuur 2). Zo werd de mest regelmatig verspreid over het hele gebied. De kraal bleef enkel staan als men de mest wilde concentreren op een perceel dat naderhand als tijdelijke akker zou gebruikt worden (CHAIB & DUTOIT, 1997).

WIJNBOUW

De onafhankelijkheid van Haute-Normandie

FIGUUR 2
Schaapskudde opgesloten
in een "park" bij Pourville.
De mest opgespaard in
het "park" werd duur
verkocht (Coll. T. Dutoit).

met het verdrag van Saint-Clair-sur-Epte (911) zorgde voor een uitbreiding van de wijngaarden. Uit die tijd stammen de eerste geschreven getuigenissen van in cultuur gebrachte hellingen. Om het hoofd te bieden aan een bevoorradingsstekort uit Frankrijk, verschijnen er kleine wijngaarden op hellingen die gedomineerd worden door een klooster of een kasteel (figuur 3). De hellinggronden hebben als voordeel dat ze warm zijn in de zomer en verder het hele jaar relatief droog. De kwaliteit van de wijn hangt sterk af van de aard van de bodem en wordt beter naarmate het substraat grover en het verschil tussen de gemiddelde zomer- en wintertemperatuur groter wordt; ze is zeer middelmatig op de kleibodems van de plateaus. De wijnteelt kent haar hoogtepunt in de 10^e en 11^e eeuw; in die tijd nemen de wijngaarden het grootste deel van de bebouwbare delen van de hellingen in beslag (DUTOIT & CHAIB, 1995). Deze oude teelt heeft in het landschap duidelijke sporen achtergelaten. De heuvels die niet aan de gemeentes toebehoorden, waren eigendom van de adel of de burgerij. Nog tot in het begin van de 20^e eeuw kon de boer ze enkel pachten. Het is duidelijk dat hij niet geneigd was energie te stoppen in de verbetering van een perceel dat hem na 9 jaar kon worden ontnomen en waarvan bovendien iedere verbetering de pacht prijs kon opdrijven.

Voor de druiventeelt werden terrassen aangelegd op de steilste hellingen. De aanleg ervan wordt goed beschreven door SION (1909): "In deze streek, net zoals in veel andere landen, ploegt de boer in voren evenwijdig aan de hoogtelijnen en haaks op de helling. De ploeg en het afstromend water zorgen ervoor dat de grond naar de onderste rand van elke akker zakt en hier een soort langgerekte bult maakt. In het lager gelegen perceel zorgt een analoge werkwijze ervoor dat het hoogteverschil nog duidelijker wordt". Deze trappen worden in Haute-Normandie ook "douve" genoemd en zijn duidelijk te zien in de onderzochte gebieden, vaak samen met hopen silex of "murgers" die ontstaan zijn doordat de wijnboer stelselmatig de stenen verwijderde.

Verschillende factoren zijn samen verantwoordelijk voor de achteruitgang van de wijnteelt in Haute-Normandie. De belangrijkste zijn de slechte kwaliteit van het product, ongunstige klimaatsomstandigheden (kleine ijstijd van 1600 tot 1800), allerhan-

de belastingen die door diverse koningen van Charles IX tot Louis XV worden geheven en tenslotte ziekten en plagen. Hieronder vallen een invasie van duiven in de 16^e eeuw en de druifluisziekte (Fylloxera) op het einde van de 19^e eeuw. Druiven verdwijnen als landbouwgewas vanaf de 16^e eeuw in het departement Seine Maritime, maar blijven standhouden tot in de 20^e eeuw in de Eure (COCHET, 1844).

NIEUWE TIJDEN

Na het verwijderen van de wijnstokken worden de percelen ofwel verlaten ofwel aangewend voor andere gewassen, zoals bv. tarwe, gerst en haver. Omstreeks het midden van de 18^e eeuw komt ook de teelt van verfpanten op; de meest verspreide waren Wouw (*Reseda luteola*), Meekrap (*Rubia tinctorum*) en Wede (*Isatis tinctoria*). Deze teelten hebben echter nooit een grote uitbreiding gekend op de hellingen vanwege de matige opbrengst. De wijngaarden zullen daarentegen vanaf de 19^e eeuw wel met succes vervangen worden door "beplante akkers" waar graan en fruitbomen gecombineerd worden. Het gaat hier dikwijls om Zoete kers (*Prunus avium*) die geënt wordt op een stam van Weichselboom (*Prunus mahaleb*), een soort die zich dankzij een wijd uitgaand wortelstelsel goed kan hechten in de ondiepe kalkbodems.

Na de Franse revolutie wordt het recht van vrije doorgang voor de grote landeigenaars betwist door de inwoners van de gemeenten (die de gronden opeisen voor eigen gebruik). In het begin van de 19^e eeuw worden talrijke kalkhellingen ontgonnen en bebouwd. Dit gebeurde over een periode van enkele jaren tot meer dan een eeuw, afhankelijk van de vruchtbaarheid en de bereikbaarheid van de percelen. De herverdeling van de gronden waar de grote landeigenaars rechten op hadden, is het onderwerp geweest van belangrijke processen. Marie Julie Flore Baboin, eigenares van de Ferme de la Lande en hebbende recht op vrije toegang tot de kalkhellingen van Bonsecours, Mesnil-Esnard en Saint-Léger-du-Bourg-Denis "heeft de eer u uit te leggen dat ze sinds een paar jaar enkele moeilijkheden ondervindt met inwoners van Bonsecours, wat betreft de vrije toegang van haar kuddes, niet enkel op de heiden en de weidegronden die kunnen behoren

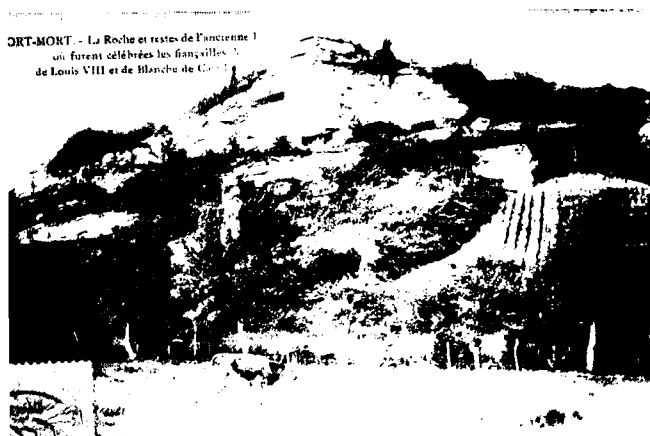
aan de gemeente Bonsecours, maar ook op die van Mesnil-Esnard en zelfs op de heiden van de gemeente Bourdenis. Dat ze zich tot nu toe niets van deze problemen heeft aangetrokken en dat haar kudden zoals die van de burens gemeenschappelijk grazen zoals ze dat sinds mensenheugenis al gedaan hebben op de heiden en de braakgronden, (...). Dit recht was bekomen in 1237 vanwege de geestelijken van Sint-Catharina (...)" (Brief aan de prefect van het departement van de Seine-inférieure, gedateerd 10/10/1819. Arch. Seine-Maritime).

NIEUWSTE TIJDEN

Op het einde van de 19e eeuw krijgen de schapen te lijden van concurrentie van ingevoerde wol, het teruglopen van de braak en het opheffen van vrijweiderecht zowel op gemeene gronden als op privé-eigendom. In dezelfde beweging worden de traditionele graasgebieden omgezet in cultuurland, mogelijk gemaakt dankzij de opkomst en het gebruik van kunstmest (figuur 4). De eerste wereldoor-

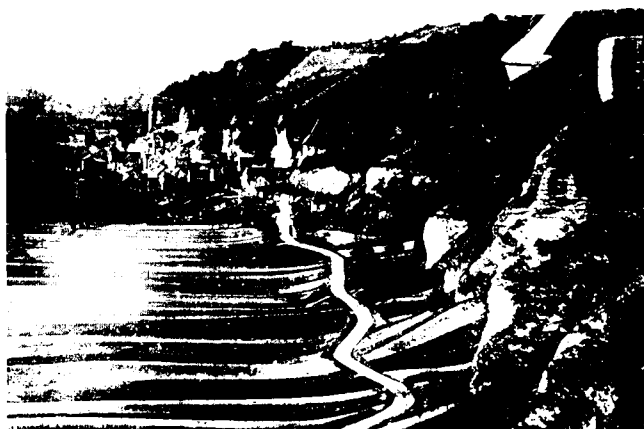
log betekent een duidelijke breuk in het landbouwgebruik van de hellingen. Veel documenten, zowel kadastrergegevens (DUTOIT et al., 1994) als foto's genomen voor en na de oorlog, getuigen van een algemene verwaarlozing van het cultuurland. Het gaat hier zowel om de graanakkers als om de wijngaarden. Enkele akkers blijven nochtans behouden gedurende de 20^e eeuw, maar nemen dan meer de vorm aan van tuinen aan de rand van verlaten percelen. Hoewel vandaag alle akkerbouw is verdwenen, blijven er nog veel resten over van dit vroegere gebruik (DUTOIT & ALARD, 1995). De duidelijkste zijn de aanwezigheid van oude, verroeste werktuigen of restanten van een zeer regelmatige parcellering.

In de loop van de 20e eeuw verdwijnt geleidelijk aan het vrijweiderecht op de hellingen. In de vallei van de beneden-Seine worden er, met uitzondering van een paar kleine privé-percelen waar enkele schapen zorgen voor het onderhoud (DUTOIT, 1996), praktisch geen kalkhellingen meer begraasd met schapen.

FIGUUR 3
Kleinschalige wijngaard op de hellingen bij Fort-Mort in het begin van de 20e eeuw (Coll. T. Dutoit).

LA ROCHE-GUYON (S et O.N.) - Vue sur la Route et les Riches de Clabacère

FIGUUR 4
Kleinschalige landbouw aan de voet van de hellingen van La Roche-Guyon in het begin van de 20e eeuw (Coll. T. Dutoit).

RÉSUMÉ

EVOLUTION DES PRATIQUES AGRICOLES SUR LES COTEAUX CALCAIRES : LE CAS DE LA VALLEE DE SEINE EN HAUTE-NORMANDIE (FRANCE).

De nombreuses similitudes existent entre l'histoire agricole des coteaux calcaires de Haute-Normandie et du Sud-Limburg, ceci explique donc en partie dans les deux cas, l'utilisation des moutons Mergelland dans des systèmes de gestion conservatoire presque identiques (DUTOIT *et al.*, 1997). Au Moyen Age, la plupart des pelouses calcaires sont utilisées en communaux. Suite à l'indépendance de la région de Haute-Normandie (911) des petits vignobles apparaissent sur les pentes des coteaux dominés par un monastère ou un château. De nombreuses traces de cette ancienne culture sont encore visibles sur les parcelles. La viticulture disparaîtra en tant que pro-

duction agricole dès le XVIe siècle en Seine-Maritime. Après arrachage des ceps de vignes, les parcelles seront soit laissées à l'abandon, soit elles feront l'objet d'autres cultures. A la fin du XIXe siècle, le cheptel ovin souffre de la concurrence des laines importées, du recul des jachères, et de la suppression du droit de la vaine pâture et du droit de parcours. De même, ces lieux de pacage traditionnel sont désormais mis en culture grâce à l'essor de l'emploi des engrais industriels. La Première Guerre Mondiale constituera une rupture certaine dans l'exploitation culturale des coteaux. Dans la basse vallée de Seine, le pâturage des coteaux calcaires par les ovins a quasiment disparu, à l'exception de quelques moutons assurant l'entretien de petites pelouses privées (DUTOIT, 1996).

LITERATUUR

BEAUREPAIRE, C. DE, 1865. Notes et documents concernant

l'état des campagnes de la Haute Normandie dans les derniers temps du Moyen Age. Gérard Monfort, Brionne, 442 pp.

CHAIB, J. & T. DUTOIT, 1997. Connaître et gérer les coteaux crayeux. Région de Haute-Normandie, CSNHN, Rouen, 32 p.

COCHET, A., 1844. Culture de la vigne en Normandie. Revue de Rouen et de la Normandie 1: 338-354.

DELISLE, L., 1851. Etudes sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au Moyen-Age. Gérard Monfort, Brionne, 758 p.

DUTOIT, T., 1996. Dynamique et gestion des pelouses calcaires de Haute-Normandie. Presses Universitaires de Rouen, Rouen, 220 p.

DUTOIT, T., 1997. Cultures anciennes et conservation des plantes ségétales : le cas des coteaux calcaires de Haute-Normandie (France). Lejeunia 155: 1-44.

DUTOIT, T. & D. ALARD., 1995. Les coteaux calcaires de la basse Seine : histoire de leurs utilisations agricoles. Etudes Normandes 44: 14-27

DUTOIT, T. & J. CHAIB, 1995. Quand la Haute-Normandie cultivait ses vignobles : analyse bibliographique et essai d'écologie historique. Le Viquet 109: 2-24.

DUTOIT, T., M. CAPPELAERE & D. ALARD, 1994. Pratiques agro-pastorales anciennes et évolution des paysages de Haute-Normandie : l'exemple des pelouses calcaires. Actes Mus. Rouen, 1994(2): 10-34.

DUTOIT, T., D. ALARD & M. LEJEUNE, 1997. Van Zuid-Limburg naar de vallei van de Seine, een moderne transhumance. Natuurhist.Maandbl. 86(1): 2-6.

SION, J., 1909. Les paysans de la Normandie Orientale. Armand Colin, Paris, 544 p.

EEN KUDDE MERGELLANDSCHAPEN IN ZUID-BELGIË; POSITIEVE INVLOEDEN VAN BEGRAZING OP HET INSECTENLEVEN IN KALKGRASLANDEN

Kurt Hofmans, Centre Marie-Victorin, rue des Écoles 21, B-5670 Vierves-sur-Viroin, België

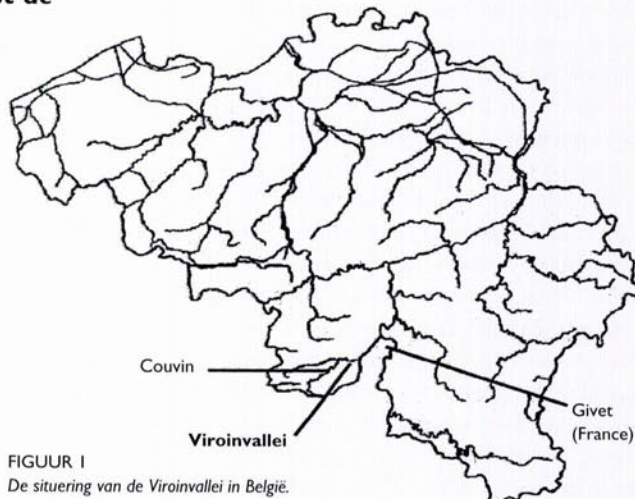
De Viroinstreek staat sinds lang bekend als kalkgraslandstreek bij uitstek. Hier zijn nog een vijftigtal hectaren kalkgrasland te vinden met een rijke flora en fauna (figuur 2). Deze worden sinds een vijftiental jaar beheerd, met name restauratie- en maaibeheer. Sinds enkele jaren wordt er echter ook begrast in een aantal graslanden. Tijdens al dit kalkgraslandbeheer in de Viroinvallei wordt naast de flora ook veel aandacht besteed aan de insectenfauna.

Er werd vooral gezocht naar methoden die een gunstig effect hebben op de populaties van de meest kenmerkende insectensoorten van kalkgraslanden. Zij het dat we nog maar sinds enkele jaren met begrazing bezig zijn, werden er toch reeds enkele interessante vaststellingen gedaan. Deze worden hieronder besproken, na een korte schets van het kalkgraslandbeheer in de Viroinvallei.

KALKGRASLANDBEHEER IN DE VIROINVALLEI

RESTAURATIEBEHEER

De Viroinvallei is gelegen in het zuidwesten van België, net ten oosten van het stadje Couvin (figuur 1). Lange tijd heeft de Viroinvallei

FIGUUR 1
De situering van de Viroinvallei in België.